

АГРАРНА-СЯЛЯНСКІЯ ПРАБЛЕМЫ Ё ПРАГРАМАХ І ДЗЕЙНАСЦІ ПАРТЫЙ І ГРАМАДСКІХ РУХАЎ ПРАВАГА КІРУНКУ Ё БЕЛАРУСІ ПАДЧАС ПЕРШАЙ РАСІЙСКОЙ РЭВАЛЮЦЫІ

Узнікненню партый у Расіі на мяжы XIX—XX стст. садзейнічалі разлажэнне традыцыйнага саслоўнага ладу, абвастрэнне сацыяльных і палітычных супярэчнасцей, уздым грамадскага руху, які набыў у 1905—1907 гг. рэвалюцыйны характар. Менавіта ў гэтых рэвалюцыйных падзеях найбольш выразна адлюстраваліся расійская ментальнасць і ўзровень развіцця цывілізаванасці расійскага грамадства ў пачатку XX ст. Расійскі рэфармізм, які пастаянна спазняўся, падчас першай рэвалюцыі быў змяты экстрэмізмам і злева, і справа. Правая палітычная складальная рэвалюцыі, якую накіроўвала і падтрымлівала самадзяржаўе, хутка стала яе істотным фактарам.

Палітызацыя гісторыі не дазволіла савецкім вучоным на навуковай аснове раскрыць ролю палітычных партый у распрацоўцы аграрнага пытання на мяжы XIX—XX стст. Толькі ў постсавецкі перыяд у расійскай і беларускай гістарыяграфіі з'явіліся даследаванні па гісторыі асноўных палітычных партый, з якіх трэба вызначыць працы М. В. Біча [1], М. М. Забаўскага [2], А. Ф. Смалянчука [3], К. М. Бандарэнка, Дз. С. Лаўрыновіч [4] і інш. Аднак аграрна-сялянскія праблемы ў іх разглядаліся пераважна ў сацыяльна-эканамічным аспекце.

Працэс фарміравання партыйнай структуры ў Беларусі меў свае асаблівасці, якія адлюстраваліся ў абмежаваным уплыве на яго аграрнага пытання. А шэраг палітычных партый аграрныя пытанні ўвогуле не ўключалі ў свае праграмы. Менавіта таму ў артыкуле ўплыў аграрнага пытання на развіццё палітычных партый правага кірунку ў

Беларусі, як адзін з аспектаў фарміравання грамадзянскай супольнасці, абавіраецца на комплексны аналіз працэсу яго станаўлення. Гэта службыць гарантыяй аб'ектыўнасці ў ацэнцы ролі палітычных партый у пошуках шляхоў вырашэння аграрна-сялянскіх праблем на акрэсленым этапе гісторыі.

Да правага палітычнага лагера, як правіла, адносяцца партыі, якія дэкларавалі захаванне асноў існуючага ладу і адстойвалі традыцыйны палітычны, сацыяльна-эканамічны, рэлігійны і бытавы ўклады жыцця. Сам тэрмін «правыя» замацаваўся за гэтай палітычнай плыню ў сувязі з традыцыяй еўрапейскіх парламентаў, а з 1906 г. і практыкай, якая ўсталявалася ў Дзяржаўнай думе Расіі, займаць ад старшыні правы бок у зале пасяджэнняў.

Першай зарэгістраванай правай арганізацыяй Расійскай імперыі трэба лічыць «Русское собрание». У 1901 г. Міністр унутраных спраў В. К. Плеве зацвердзіў яго статут, згодна з якім «Собрание» ўсталёўвалася ў якасці дваранскага літаратурнамастацкага клуба і павінна было садзейнічаць умацаванню «русского начала» ў культурным, духоўным, паўсядзённым жыцці народа [5, с. 398].

Фактычнае афармленне правых партый і пераўтварэнне іх у агульнарасійскія прыпадае на канец 1905 г. Пасля абвяшчэння царскага Маніфеста 17 кастрычніка 1906 г. пачалі стварацца органы гэтых партый, публікуюцца іх статуты і праграмы. Праз год пасля Маніфеста газета «Око» у № 38 ад 17 кастрычніка зрабіла пералік правых палітычных арганізацый: «Священный союз народной самоохраны», «Охранительная партия», «Монархическая партия», «Русское братство», «Русское собрание», «Союз русских людей», «Союз русского народа», «Лига патриотов», «Патриотическая лига», «Общество националистов», «Партия русского Веча», «Партия Минина и Пожар-ского», «Партия народного центра», «Партия активной борьбы с революцией и анархией», «Народнохозяйственная

партия», «Общество хоругвеносцев», «Партия честных патриотов и борцов за Родину», «Союз русских патриотов», «Союз белого знамени», «Союз соборного начала и свободного труда», «Союз ревнителей возрождения церковно-общественной жизни и обновления страны», «Союз за Царя и народ», «Братство свободы и порядка», «Всероссийская отечественная партия», «Партия Сусанина», «Партия за Царя и порядок», «Общество законности и порядка» — гэта яшчэ далёка не поўны іх пералік [6, с. 7].

Самым буйным і ўплывовым, яднаючым шматлікія правыя арганізацыі, быў «Саюз рускага народа» (СРН), які ўзначаліў А. І. Дубровін. Галоўны савет СРН выдаваў друкаваны орган Саюза — газету «Русское знамя». Паступова сфарміравалася разгалінаваная сетка мясцовых арганізацый: губернскіх, павятовых, гарадскіх камітэтаў.

Кіраўнікамі рэгіянальных саюзаў былі буйныя памешчыкі, губернскія і павятовыя прадвадзіцелі дваранства. Яны імкнуліся прыцягнуць на свой бок сялян, рабочых, дробных рамеснікаў. Важную ролю ў гэтай справе адыгрывала праваслаўнае духавенства. Часта было дастаткова аднаго ўказання святара, каб цэлая вёска далучылася да СРН. Найбольшай актыўнасцю агітацыя манархістаў вызначалася ў рэгіёнах са шматнацыянальным складам насельніцтва, да якіх адносіліся і заходнія губерні. Тут галоўным аб'ектам іх нападкаў станавіліся «польскія» землеўладальнікі і яўрэі. У 15 губернях «мяжы яўрэйскай аселасці» было сканцэнтравана больш за палову ўсіх членаў крайне правых арганізацый [7, с. 62].

Таварыш Міністра ўнутраных спраў С. Я. Крыжаноўскі ва ўспамінах аб перыядзе фарміравання правага лагера пісаў, што ўраду прыходзілася шукаць апоры ў арганізацыях правых, прадастаўляючы ў іх распараджэнне сродкі, падтрымліваючы іх газеты.

Самадзяржаўе вымушана было прапанаваць міністэрствам унутраных спраў, ваеннаму, адукацыі дазволіць сваім служачым

уступаць у партыйныя арганізацыі Саюза. Так, часопіс «Образование» ў ліпені 1906 г. апублікаваў цыркуляр «Союза русскаго народа», у якім дэманстравалася сувязь Саюза і служачых міністэрстваў. Напрыклад, членам Пінскага аддзялення Саюза быў земскі начальнік 4-га ўчастка В. В. Казарынаў, старшыня Віленскага аддзела СРН А. В. Бялецкі службы памочнікам папярчыцеля вучэбнай акругі, старшынёй Аршанскага аддзела СРН быў палкоўнік І. П. Пуставойтаў [8, с. 41—44].

Лідэры СРН неаднаразова заяўлялі, што іх саюзы налічвалі некалькі мільёнаў чалавек, аднак гэтыя заявы насілі прапагандысцкі характар, не адлюстроўвалі рэальнага становішча. Праведзенае дэпартаментам паліцыі МУС апытанне губернатараў і граданачальнікаў у другой палове 1907 г. адносна колькасці і складу СРН і іншых правых арганізацый сведчыла, што ў гэтых арганізацыях налічвалася прыблізна 350—377 тыс. членаў. Фармальна гэта была самая вялікая па колькасці партыя ў імперыі.

Большасць правых партый і арганізацый з'яўляліся «агульнасаслоўнымі»: іх членамі маглі быць сяляне, рабочыя, рамеснікі, мя-шчане, служачыя, землеўладальнікі, дваране, купцы і прадпрымальнікі, выкладчыкі, дактары, студэнты, святарства. Пераважную частку мясцовых правых арганізацый СРН складалі сяляне і рабочыя [6, с. 25—27].

У пачатку 1906 г. яны існавалі ў Вільні, Віцебску, Гомелі, Гродне, Мінску, Магілёве, Оршы, Пінску і іншых гарадах Паўночна-Заходняга краю. Згодна з данымі (па запыце дэпартаменту паліцыі за 1906—1907 гг.), у канцы 1906 г. у Вільні СРН налічваў больш за тысячу чалавек, у Гродзенскай губерні разам з Праваслаўным Сафійскім брацтвам—900 чалавек. Па даных выконваючага абавязкі Магілёўскага губернатара, у губерні дзейнічалі аддзелы СРН і партыя рускіх людзей, у якіх налічвалася каля 15.000 членаў [6, с. 623]. Згодна з данымі Мінскага губернатара, на запыт дэпартаменту паліцыі, у адзелах СРН губерні

налічвалася ў Мінску — 295 членаў, Пінску — 3002, Рэчыцы — 370, Бабруйску — 350, Ігумене — 16. Таксама было 16 пададдзелаў, якія налічвалі разам з вышэйпералічанымі гарадамі каля 3770 членаў [9, с. 108—122]. Там жа Мінскі губернатар адзначае, што акрамя СРН у Мінску існуе манархічная партыя пад назвай «Русский окраинный союз», у якім у канцы 1907 г. налічвалася 12.716 членаў. Выконваючы абавязкі Віцебскага губернатара на запыт дэпартаменту паліцыі МУС па-ведамляў, што ў канцы 1907 г. у губерні існавалі наступныя аддзелы правых партый: СРН і «Союз старообрядцев и православных», дзе налічвалася каля 11000 членаў [6, с. 623].

Важнейшым напрамкам дзейнасці правых заўсёды была абарона самадзяржаўнай улады, падкрэслівалася асобная роля Праваслаўнай Царквы ў палітычнай структуры Расійскай імперыі. Зыходзячы з дактрыны праваслаў'я, яны зазначалі прыярытэтам рэлігійна-маральнае ўдасканалванне сістэмы, а не палітычныя і эканамічныя перабудовы.

Першым праграмным дакументам СРН была выбарчая платформа ў Дзяржаўную думу першага склікання. У канцы студзеня 1906 г. была надрукавана праграма партыі пад назвай «Основоположение русского народа», дзе вырашэнне аграрнага пытання прапанавалася праз павелічэнне сялянскіх надзелаў, дазвол сялянам права выхаду на хутары, аказанне дапамогі перасяленцам [6, с. 126].

«Основоположения» не сталі адзіным праграмным дакументам СРН. У сярэдзіне 1906 г. была надрукавана выбарчая платформа па выбарах у II Дзяржаўную думу, а ў верасні яна была дапрацавана і прынята першым з'ездам упаўнаважаных аддзелаў СРН пад назвай «Русскому народу». Новая праграма захоўвала пераемнасць, але была значна пашырана.

Адразу адзначым, што эканамічны блок праграмы партыі быў даволі сціплым. Палітыка ўрада прызнавалася мэтазгоднай, акрэсліваўся самабытны шлях развіцця Расіі, галоўнай задачай лічылася адраджэнне земляробства і звязаных з ім промыслаў без шкоды для іншых класаў насельніцтва, што гістарычна склаліся ў Расіі. Дэкларавалася, што СРН будзе дамагацца ўсімі сіламі пашырэння сялянскага землеўладання за кошт казённых зямель і пакупкі за дзяржаўныя сродкі ў прыватных уладальнікаў зямель, што будуць прадавацца без прымусу.

Праграма акцэнтавала, што «ўсялякая ўласнасць, у тым ліку і зямельная, павінна быць непарушальнай» і што ніякія захады па паляпшэнні быту сялян не павінны парушаць недатыкальнасць зямельнай уласнасці. Далей Саюз патрабаваў прызнаць зямельныя надзелы, што знаходзіліся ва ўладанні кожнага асобнага селяніна, яго поўнай маёмасцю.

Аднак трэба адзначыць, што СРН, адлюстроўваючы настрой і інтарэсы немажорных сялян, якія гублялі ўсялякую падтрымку з ліквідацыяй абшчыны, падваргаў сумненню правільнасць палітыкі ўрада ў гэтым кірунку. Стаўленне да выхаду сялян на хутары і ліквідацыя абшчыны для Саюза не было прынцыповым.

У праграме для зямельных таварыстваў прадугледжвалася: пашырэнне права сама-стойна распараджацца землямі, якія ім належалі; магчымасць выйсця з абшчыны; выкуп усіх сервітутных правоў; рэгуляванне цэраспалосіцы [10, с. 452].

Ролю агітатара і арганізатара «істинно-русских» людзей у заходніх губернях у час выбараў у I Дзяржаўную думу ўзялі на сябе газеты «Окраины России», «Минское слово», «Виленский вестник» [11, с. 29]. Заснавальнікамі «Окраин России» былі прадстаўнікі вышэйшага праваслаўнага духавенства, рускай арыстакратыі, некалькі прафесараў, грамадскіх дзеячаў, публіцыстаў, купцоў і інш. У рэ-

дакцыю газеты «Окраины России» ўваходзілі Н. А. Звераў, М. М. Бародкін, князь А. А. Шырынскі-Шахматаў і інш. Рэдактарам газеты з'яўляўся П. Р. Бывалькевіч. У першым нумары, які выйшаў 6 сакавіка 1906 г., адзначалася: «У гэты час палякі ўжо падрыхтавалі праект сваёй аўтаноміі і ўзнікла пагроза адзінству імперыі». Газета доўгі час вяла шавіністычную агітацыю, накіраваную супраць палякаў і каталіцкага касцёла, супраць яўрэяў і беларускіх «сепаратыстаў» [2, с. 16].

Задачу аб'яднання «рускіх» людзей Заходняга краю ставіла перад сабой «Северо-Западное русское вече». Гэта шавіністычная арганізацыя была створана ў снежні 1905 г. у Вільні. У яе планы таксама ўваходзіла «абарона» інтарэсаў рускага насельніцтва ва ўсіх праявах палітычнага і грамадскага жыцця. Органам саюза была газета «Белая Русь». Яна выдавалася з 18 лютага па 20 чэрвеня 1906 г. у Вільні выключна на прыватныя ахвяраванні [12, с. 46]. Заснавальнікам і выдаўцом быў А. А. Даронаў, рэдактарамі — М. М. Дзмітрыеў, Дз.Л. Даўгяла, А.А. Ляхвіцкі. Так, ужо ў № 1 ад 18.02.1906 г. газета выступала за пануючае становішча ў Паўночна-Заходнім краі «рускай» нацыі, да якой адносіла праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў, адхіляючы іх нацыянальную і культурную самастойнасць, абвясціўшы ў рэдакцыйным артыкуле першага нумара «служэнне інтарэсам Расіі, і ў прыватнасці мясцоваму рускаму насельніцтву» ў якасці галоўнай задачы. «Белая Русь» прытрымлівалася афіцыйнай ідэалогіі, што не прызнавала беларусаў і ўкраінцаў у якасці самастойных народаў і лічыла іх мовы простанароднымі гаворкамі.

Свае пазіцыі Галоўны савет СРН напярэдадні выбараў у Дзяржаўную думу другога склікання сфармуляваў у закліку ад 22 лістапада 1906 года. Лідэры чорнай сотні нагадвалі насельніцтву, што іх мэтай па-ранейшаму застаецца ўмацаванне магутнасці краіны, і заклікалі падаваць на выбарах галасы за правых, зыходзячы з таго,

што ў «Русском государстве хозяином должен быть русский народ, а не жида и инородцы...» [2, с. 48].

СРН і акцябрысты ў заходніх губернях у кастрычніку 1906 г. на з'ездзе ў Вільні аб'ядналіся ў «Русский окраинный союз» (РОС). Органам друку «саюзнікаў» стала газета «Окраины России» (Санкт-Пецярбург). Абараняючы існуючы парадак, «РОС» патрабаваў за ўдзел у рэвалюцыйных выступленнях прысуджаць смяротнае пакаранне. Адначасова чарнасоценцы імкнуліся ліквідаваць эканамічнае панаванне і аслабіць палітычны ўплыў польскіх землеўладальнікаў і яўрэйскай буржуазіі.

Для таго каб прыцягнуць на свой бок беларускае праваслаўнае сялянства і зрабіць яго сваёй надзейнай апорай, «саюзнікі» патрабавалі ад урада паляпшэння іх эканамічнага становішча часткова за кошт польскіх землеўладальнікаў, а таксама шляхам перадачы малазямельным на выгадных умовах часткі дзяржаўных зямель, паляпшэння перасяленчай палітыкі і г. д. Рэзкім нападкам падвяргаўся беларускі нацыянальны рух, які абвешчаўся «інтрыгай» польскіх паноў і касцёла, накіраванай супраць адзінства Расійскай імперыі [2, с. 48].

Нягледзячы на прывілеяванае становішча і падтрымку адміністрацыі, перадвыбарчая агітацыя манархічных арганізацый не мела поспеху. Заяўленні прыхільнікаў, што пры вырашэнні аграрнага пытання «ніякія захады, накіраваныя на паляпшэнне быту сялян, не павінны парушаць недатыкальнасць зямельнай уласнасці», не сустракалі падтрымкі ў насельніцтва. Манархісты не пагаджаліся з частковай канфіскацыяй зямель, а прапаноўвалі абмежавацца продажам сялянам пустуючых дзяржаўных зямель, развіццём арэнды і паляпшэннем крэдыту. Гэта пазіцыя забяспечыла прыхільнасць пачатковага дваранства, удзячнасць кіруючых колаў, але ставіла ў цяжкія адносіны з сялянствам. Менавіта таму правыя рабілі стаўку на сялянства заходніх і паўднёва-заходніх губерняў, дзе дыскусію па

аграрных праблемах можна было лёгка перавесці ў плоскасць нацыянальных адносін [2, с. 70].

Артыкулы на аграрныя тэмы насілі прапагандысцкі, правакацыйны характар, далёкі ад спроб сур'ёзна абмяркоўваць праблему: «Увесь беларускі край да сённяшняга дня густа ўсеяны буйнымі і дробнымі маёнткамі — «дварамі» з памешчыцкімі «палацамі», якія нагадваюць сабой феадальныя замкі. Працэнт прададзеных польскіх маёнткаў у параўнанні з велікарускімі невялікі. Сялянскія ж надзелы значна паменшыліся». Далей агульныя разважанні на тэму, як цяжка жыць на вёсцы [13, с. 2].

Партыі чарнасоценна-нацыяналістычнага кірунку, інспіраваныя самадзяржаўем, здолелі аднак, у адрозненне ад лібералаў, быць больш звязанымі з народам: сялянамі, рабочымі прамысловасці, дробнымі гандлярамі, рамеснікамі — прадстаўнікамі расійскага традыцыйнага грамадства.

Тактыка правых, іх лозунгі былі разлічаны ў першую чаргу на людзей з невысокім узроўнем адукацыі і палітычнай культуры. У гэтым яны мала адрозніваліся ад левых экстрэмістаў. Эмацыянальна насычаныя формулы: «Россия для русских!», «За Веру, Царя и Отечество!», з якімі правыя звярталіся да народа, дзейнічалі бездакорна [5, с. 47].

Усё, што было ўласціва для аграрных праграм вядучых палітычных партый Расіі, знаходзіла праламленне і ў дзейнасці іх мясцовых арганізацый. Як у краіне ў цэлым, так і ў Беларусі, правыя імкнуліся не да вырашэння аграрнага пытання, а да яго палітызацыі. Правыя партыі выкарыстоўвалі аграрнае пытанне толькі ў якасці палітычнага інструмента, пры гэтым мелі на мэце захаванне расійскага самадзяржаўя і існуючага ладу жыцця.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бич М. О.* Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг. Минск, 1983. С. 30.
2. *Забайскі М. М.* Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906—1917 гг.) — Мінск : БДПУ, 1999. — 212 с.
3. *Смалянчук А. Ф.* Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864 — люты 1917 г. — СПб., 2004. — 406 с.
4. *Бондаренко К. М., Лавринович Д. С.* Русские и белорусские монархисты в начале XX века: Монография. — Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2003. — 212 с.
5. Россия в начале XX века / под ред. А. Н. Яковлева. М. : Новый хронограф, 2002. — 744 с.
6. Правые партии. 1905—1917: Док. и материалы: В 2 т. — М.: РОССПЭН, 1998. — Т. 1. 1905—1910 гг. — 720 с.
7. История политических партий России / под общ. ред. А.И. Зевелева. — М.: Высшая школа, 1994. — 447 с.
8. *Клейборт Л.* Хроника русской жизни // Образование. Журнал литературный и общественно-политический. — 1906. — № 7.— С. 41—44.
9. *Кирьянов Ю. И.* Правые и конституционные монархисты в России в 1907—1908 гг. // Вопр. истории. — 1997. — № 6. — С. 104—124.
10. Программы политических партий России. Конец XIX—XX вв. — М.: РОССПЭН, 1995. — 464 с.
11. *Забайскі М. М.* Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі ў ходзе выбараў і дзейнасці Расійскай Дзяржаўнай думы I—IV скліканняў (1906—1917 гг.) : аўтарэф. дыс. ... д-ра гіст. навук: 07.00.02. — Мінск, 2000. — 40 с.

12. *Миловидов А. Н.* Пятидесятилетие «Виленского вестника» русской редакции. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1914. — 52 с.
13. К аграрному вопросу в Белоруссии // *Белая Русь*. — 1906. — 14 мая. — С. 2.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ